

BASES PER A L'ESTUDI CONTRASTIU DEL LÈXIC CATALÀ, ARAGONÈS I CASTELLÀ DELS SEGLES XIII I XIV*

PRESENTACIÓ

L'estudi del català a l'edat mitjana gaudeix d'una bona quantitat de treballs de gran vàlua, però encara està mancat de recerques contrastives amb les seves llengües veïnes, si exceptuem, és clar, els diversos estudis que han fet al respecte Germà Colón (1976: 53-61, 85-94; 1989: 59-84; 2004: 403-424), Josep Martines (1999a, 1999b, 2002) i Stephan Koppelberg (1998). Creiem que, en aquesta línia de recerca, l'acarament i comparació dels lèxics de les diferents llengües hispàniques a l'edat mitjana pot donar noves informacions que vinguin a omplir o a complementar les dades que tenim avui sobre aquestes llengües.

Aquest treball vol ser un primer apropament a una línia d'investigació més àmplia que té com a objectiu l'estudi de l'estructuració del lèxic en l'època medieval (segles XIII, XIV i XV), a partir de, principalment, les anàlisis de tres aspectes:

- a) l'evolució del lèxic medieval amb la primera aparició, la substitució i la desaparició del lèxic patrimonial en els textos;
- b) l'ampliació del lèxic patrimonial amb l'admissió de préstecs i la creació de neologismes mitjançant processos de morfologia lèxica;
- c) les influències i interferències que es produeixen entre els lèxics de les diferents llengües hispàniques.

En aquesta exposició volem només extreure aquells aspectes que poden ser rellevants per a l'estudi comparatiu dels lèxics hispànics medievals. Posteriorment, però, caldrà ampliar la quantitat de corpus, en nombre d'obres per

(*) La investigació necessària per portar a terme aquest treball ha estat possible gràcies a l'ajuda de la DGICYT per al projecte «Banco de datos diacrónico e hispánico: morfología léxica, sintaxis, etimología y documentación» (n. de referència HUM2005-08149-C02-01/FILO) i amb el suport del Comissionat per Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya concedit al Grup de Lexicografia i Diacronia (n. de referència SGR2005-00568).

tal de poder treure freqüències més representatives, en extensió temporal per poder observar canvis diacrònics significatius i en àmbit geogràfic per poder marcar isoglosses dels canvis.

EL CORPUS

Per tal de poder disposar de dades de primera mà que permetin formular deduccions vàlides, o si més no imparcials, pel que fa al lèxic medieval, hem basat el nostre estudi en la selecció d'un text per a cada una de les llengües que volem analitzar (dos en el cas de l'aragonès, per motius que s'explicaran més endavant). Hem procurat escollir textos d'estructura i temàtica semblants per poder obtenir llistes lèxiques més o menys paral·leles.

Si bé la quantitat de text analitzada és reduïda i de cap manera permet extrapolar cap conclusió, pensem que sí que possibilita apuntar certs trets lingüístics que caldrà verificar quan es disposi de corpus prou grans perquè siguin representatius dels trets lingüístics que es volen estudiar. De fet, avui ja tenim a l'abast, a la Xarxa, un corpus del català antic (el CICA, en fase de construcció)¹ i dos del castellà antic (el CORDE i el *Corpus del Español*); ens manca, però, un corpus de l'aragonès.

Així, ens proposem presentar un treball comparatiu del lèxic comú entre tres textos semblants redactats en llengües veïnes de finals del segle XIII i de principis del segle XIV, si és que, en aquesta època i a la Península Ibèrica, es pot parlar de *llengües veïnes*, ja que, com diu Ralph Penny,

se trata de una cuestión [la de la diferenciación entre *lengua* i *dialecte*] que los lingüistas, como lingüistas, no pueden resolver, en primer lugar a causa de la dificultad insuperable de definir los conceptos de *lengua* y *dialecto* y en segundo lugar porque cualquier diferencia entre estos conceptos reside no en el campo de la descripción lingüística, sino en la apreciación social que se da a códigos de comunicación particulares (Penny 2004: 27).

Abast geogràfic

Les tres llengües que tractem són, a finals del segle XIII i a principis del XIV, llengües veïnes que ocupen la zona nord-est i central de la Península Ibèrica i que en el cas de l'aragonès i el català es parlen en territoris dependents de la mateixa corona, tot i ser una confederació d'estats independents. Es tracta de tres llengües romàniques nascudes del llatí vulgar més o menys en la mateixa èpo-

1. Aquest corpus, que de moment encara no és de lliure accés, conté ja quasi 3.000.000 de paraules i entre els diferents paràmetres en què està estructurat hi ha el diacrònic i el temàtic. Aquests paràmetres faciliten la consulta centrada en l'època i els registres que interessin.

ca. Tot això va comportar que hi hagués estretes relacions i fortes influències entre elles, de manera que, a vegades, és difícil saber si la utilització d'una mateixa paraula en dues llengües (o en tres) es deu a un préstec lingüístic o a la seva pervivència en una àrea geogràfica més extensa que la del territori polític i que forma part del lèxic comú a les dues o tres llengües. Germà Colón (1967: 238), per exemple, parlant dels catalanismes en l'espanyol, comenta que «en las hablas vecinas [del catalán] aragonesas y murcianas abundan los catalanismos de toda clase y que el paso de ahí hacia el castellano se efectúa sin transición brusca», però, en un altre article (Colón 1989: 72), alerta del fet que quan un mot «es representante de un tipo de léxico común a los tres romances hispánicos [portuguès, castellà i català] y comprobamos su ausencia en el Mediodía de las Galias, estamos autorizados a sospechar que las formas catalanas [...] son advenedizas; castellanismos, para decirlo sin rebozo». I, posteriorment remarca (Colón 1989: 73): «desconfiemos, pues, de la fórmula “voz común a los tres romances ibéricos”», per cert, fent referència a una fórmula utilitzada per J. Coromines en el *DECH*.²

Ara bé, malgrat l'estret veïnatge entre les tres llengües, la romanística actual considera que el castellà i l'aragonès pertanyen a l'àrea lingüística iberoromànica i el català a l'àrea lingüística gal·loromànica.³

Abast temporal

La selecció de textos escrits a finals del segle XIII i a principis del segle XIV respon al fet que en aquesta època les diferents llengües romàniques en la seva forma escrita ja s'havien separat amb claredat del llatí i havien adquirit personalitat pròpia.⁴

2. Sobre aquest punt, R. Penny (2004: 52-53), parlant de la validesa dels arbres genealògics de les llengües, argumenta: «Una tercera razón para rechazar el árbol genealógico es que obliga a una distinción, que es a menudo indefendible, entre formas prestadas y formas patrimoniales. Los estudios de historia lingüística hacen una rígida distinción entre características que se deben a evoluciones internas (o a la simple conservación de cualquier situación anterior) y las características que se han tomado prestadas a través del contacto con otras variedades. Si las dos variedades en consideración están distantes en el tiempo o en el espacio, tal distinción es segura. Pero donde las dos variedades forman parte del mismo continuum, la distinción puede distorsionar la realidad».

3. Una sòlida contribució a aquesta polèmica es troba en el treball de Stephan Koppelberg (1998). Segons Jaume Corbera (2003), que n'ha fet la ressenya, en aquest estudi, Koppelberg, després d'analitzar la pervivència de 1.096 paraules bàsiques llatines i de trobar-ne dos centenars que comparteixen el català i l'aragonès però que no transcendeixen més a l'oest, situa el tall entre els dos diasistemes (el gal·loromànic i l'iberoromànic) al llarg de la frontera lingüística catalanoaragonesa amb les llengües més occidentals.

4. És clar que el català, l'aragonès i el castellà a finals del segle XIII i a principis del segle XIV eren llengües diferents, sobretot en els aspectes fonètics i morfològics, però, fins a quin punt ho eren també en el lèxic? Es parla del «*continuum* d'àrees lèxico-geogràfiques» entre diferents regions i per això creiem interessant observar l'extensió de cada paraula en el seu abast geogràfic. De fet, R. Penny (2004) qüestiona fins a quin punt es pot parlar de 'dialectes' o fins i tot de 'llengües'

Des de principis del segle XII aquestes llengües van anar configurant-se independents del llatí i adoptant una norma específica d'acord amb cada una d'elles. A finals d'aquest segle els diferents romanços estaven ja en condicions de ser usats com a mitjans per a l'expressió escrita i, en conseqüència, començava a ser possible abandonar el llatí en l'escriptura.

Al segle XIII ja és ben clar, i són molts els testimonis que ho mostren, que la gent percebia les parles dels diferents regnes peninsulars (castellà, aragonès, català, etc.) com a llengües diferents, del llatí per descomptat, però també diferents entre elles, desenvolupant una norma específica d'acord amb les característiques de cadascuna.

Pel que fa a l'aragonès,⁵ arriba al nivell màxim de desenvolupament el segle XIV amb la figura excepcional de Juan Fernández de Heredia (1310-1396), personatge molt influent en la Corona d'Aragó i gran amic del rei Pere III el Cerimoniós. Més enllà, a finals del segle XIV i, sobretot, el segle XV, aquesta llengua comença ja una davallada important, reduint-ne l'ús a la parla familiar i adoptant el castellà com a llengua de cultura. Aquesta davallada fins a la total substitució lingüística pel castellà no va ser homogènia en tot el territori. Primer, la gent culta, voluntàriament, va anar adoptant la llengua més prestigiosa i, sembla, més uniforme, el castellà. Posteriorment, des d'aquests estrats socials va anar passant, lentament, als estrats més populars, primer a les ciutats i finalment a les zones rurals de la part més septentrional del territori.⁶

Per contra, el català i el castellà en aquesta època es consoliden en ús, adquireixen maduresa i prestigi, i s'expandeixen cap a nous territoris.

quan es tracta de parles en contacte, ja que considera que «la variación es casi infinitamente sutil, y se da a lo largo de ciertos parámetros (geográficos y sociales), de modo que es por lo general inapropiado buscar establecer límites entre variedades, tanto si tratamos con variedades ordenadas geográficamente o con variedades determinadas socialmente, o con estilos o registros lingüísticos. Cada variedad se funde imperceptiblemente en las que le son adyacentes, empleando el término *adyacente* para referirnos a variedades que son contiguas tanto social como geográficamente» (Penny 2004: 7-8). I més endavant puntualitza: «Al final nos vemos obligados a concluir lo mismo que en el caso de los 'dialectos': no existen medios puramente lingüísticos para separar una 'lengua' de otra, ya que las lenguas estrechamente emparentadas forman parte de un *continuum* y cualquier línea divisoria que corte este *continuum* no se debe a razones lingüísticas, sino políticas» (Penny 2004: 35-36).

5. Fins al punt on es pot parlar d'aragonès en general, ja que com explica Alvar (1953) cal considerar molt diferent el dialecte del nord d'Aragó respecte dels del sud, i quant al nord, a la zona pirenaica, també s'hi poden distingir diferents dialectes. Segons Alvar (1953: 17), «la diferencia entre la lengua escrita en las cancillerías, por los literatos, y la que se habla en los valles pirenaicos (ansotano, cheso, belsetán, etc.) es la misma que hay entre el primitivo Aragón (Jaca, Aínsa, Roda) y el Aragón que ocupa el reino moro de Zaragoza; los dialectos montañeses se relacionan con el reino pirenaico; la escritura áulica ofrece un aragonés totalmente cambiado; por las influencias francesas del s. XII, por las catalanas del XIII y posteriores, por las castellanas —abundantísimas ya en el XIII».

6. Tot i la gran afinitat entre la llengua aragonesa i la castellana, cal fer notar que encara a principis del segle XV es perceben com a llengües diferents. Tal com ho fa notar Morel-Fatio, en un tractat de l'any 1409 entre Castella i Aragó s'especifica que se'n faran «dos cartas, la una escrita en lengua aragonés, la otra escripta en lengua castellana» (Morel-Fatio, *Rom.*, XI, 1882, p. 345). Ho cito a través de G. Colón (1976: 93-94).

Però en l'època que ens ocupa (finals del XIII i principis de XIV), la relació entre les tres llengües és considerable, encara que, inicialment, l'aragonès estava històricament més pròxim al català pel fet de pertànyer a la mateixa corona (amb el casament entre la princesa Peronella i Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, el 1137, es va formar la Corona d'Aragó), tot i que mantenint les pròpies identitats polítiques i culturals (institucions, governants, costums, llengües, etc.) independents. Posteriorment, per fets històrics prou coneguts (entronització, el 1412, del llinatge dels Trastàmara, amb el rei Fernando I), Aragó fou annexionat al regne castellà. El successor de Ferran I, Alfons el Magnànim, ja només parlava i escrivia en castellà, amb totes les implicacions que això comportava: tot el seu entorn, escriptors, poetes, cortesans, etc., va passar a usar aquesta llengua.

Fins a l'entrada dels Trastàmara en la vida política d'Aragó, les influències lingüístiques van ser considerables i els préstecs lèxics entre les tres llengües, si és que es poden dir així (veg. notes 2 i 3), van tenir un paper important en la seva configuració.

Abast tipològic

Tots els documents del corpus tenen en comú que són textos jurídics o sortits de l'escribania reial (cas de les cartes de l'Infant Pere) i que, a diferència de textos jurídics de nivell superior que es desenvolupaven sobre els models de la llengua escrita de tradició llatinitzant, com ara les *Partidas alfonsíes* o el compendi de *Vidal Mayor*, tenen una finalitat principalment pràctica i fan referència a diferents àmbits de la vida quotidiana. En aquests tipus de textos, com diu Frago (1999: 320) referint-se al *Fuero de Cuenca*, «de lo que se trata es, sobre todo, de fijar las fundamentales líneas de conducta en los diversos ámbitos de la actividad económica y social entre los integrantes de la comunidad a la que se destina, y entre éstos y el poder». Per aquest motiu els textos seleccionats aporten vocabulari pertanyent a moltes àrees del lèxic, ja que són textos que tracten aspectes de la ramaderia, de la botànica, de la zoologia, de càrrecs i oficis, d'utensilis domèstics, etc. És justament l'aparició en aquests textos de lèxic de temàtiques diferents un dels aspectes que fa que aquests tipus de documents siguin tan interessants per al coneixement del lèxic medieval.

Per al nostre projecte, en el futur caldrà ampliar la tipologia del corpus de manera que possibiliti la constatació de si un mot era d'ús general o restringit a certs tipus de texts o a certs estaments (per exemple, si era utilitzat només per les classes populars o pels professionals de l'escriptura, etc.).

Els documents

Els textos seleccionats per al nostre estudi són: per al català, el *Manual de Consells*, de 1306 a 1326; per al castellà, *El Fuero de Baeza*, de finals del segle XIII; i, per a l'aragonès, les cartes escrites per l'Infant Pere, fill d'Alfons III, entre 1320 i 1336, i el *Fuero de Teruel*, de la segona meitat del segle XIII.

El *Manual de Consells* és un recull de les actes i acords de les sessions celebrades pels jurats i pel Consell de la ciutat de València entre 1306 i 1707, pràcticament de manera ininterrompuda. En el nostre cas hem utilitzat només el «Primer manual», que té 299 folis i que comprèn els anys entre 1306 i 1326. El *Manual* presenta una temàtica molt variada i permet seguir diàriament tots els esdeveniments de la ciutat de València. Per al buidatge lèxic, ens hem servit de l'única edició que hi ha, feta per Vicent Anyó Garcia (2001).

El *Fuero de Baeza* fou redactat, segons Jean Marie Victor Roudil (1962), a finals del segle XIII (vegeu la problemàtica de la datació en el seu estudi preliminar). Aquest fur forma part de la família dels *Fueros de Cuenca-Teruel*. En ser un conjunt de lleis o privilegis atorgats a un municipi, fa referència a molts aspectes de la vida quotidiana i, en conseqüència, esmenta molts noms d'animals, plantes i objectes usuals en el dia a dia. Per al nostre treball hem utilitzat l'edició de Jean Marie Victor Roudil (1962).

El text de l'*Itinerari de l'Infant Pere* consisteix en una recopilació de 196 cartes escrites, moltes en aragonès, entre el 2 d'abril de 1320 i el 3 de febrer de 1336 des de diferents poblacions de les terres que en aquell moment estaven sota el domini del rei Alfons III i que corresponien al que avui és l'Aragó, Catalunya i el País Valencià. Aquestes cartes, les va aplegar Daniel Girona i Llagostera (1933-34) per tal de reconstruir l'itinerari que l'infant va anar seguint, juntament amb el seu germà l'infant Jaume, comte d'Urgell, durant aquests anys. La llengua predominant n'és l'aragonès, per bé que també hi apareix força el llatí. Es tracta de cartes escrites per l'infant mateix o dictades al seu «escrivà de ració», i que són trameses a les poblacions on pensen pernoctar a fi que els preparin el necessari per poder menjar i dormir; demanen l'anomenat «impuesto de cena». El motiu de ser escrites en aragonès respon al fet que l'infant Pere, tot i haver nascut a Balaguer, va viure molt de temps a l'Aragó, gairebé tota la joventut, cosa que queda ben reflectida en la seva crònica.

El *Fuero de Teruel*, en paraules de Max Gorosch (1950: 36), «tiene muchas características aragonesas». D'aquest fur, n'existeixen dos còdexs en romanç. Es tracta d'una carta urbana concedida a la ciutat de Terol el 1176 per Alfons II d'Aragó. El document, juntament amb el seu contemporani i semblant *Fuero de Cuenca*, va ser molt copiat en d'altres ciutats, com ara la ciutat de Baeza (el text que utilitzem per al castellà). L'edició que hem fet servir és la de Max Gorosch (1950), que es basa en el manuscrit més antic i més fidel a l'original, el Ms. 1-4 de la Sociedad Económica Turolense de Amigos del País, «indiscu-

tiblement de la segona mitad del siglo XIII» (Gorosch 1950: 12), amb aportacions del Ms. 802 de la Biblioteca Nacional de Madrid, del segle XIV, allà on el primer estava mutilat (aquests són els dos únics manuscrits en romanç).

La comparació d'un mateix referent conceptual en aquests textos no solament pot donar una idea del grau d'afinitat entre les diferents llengües en què estan escrits (catalana, aragonesa i castellana), sinó que, amb les anàlisis dels seus components i dels recursos derivatius, es podran entendre millor els processos de formació. Un estudi lèxic d'aquest tipus es podria estructurar segons la seva procedència.⁷

- A) Formes patrimonials
- B) Préstecs (cultismes, altres)
- C) Formació de paraules

Per raons d'espai, en aquest treball es tractarà només el primer apartat.

AFINITAT ENTRE LES TRES LLENGÜES

Després del buidatge dels diferents textos, el corpus ha quedat compost per 59 conceptes que apareixen en català, aragonès i castellà, i que serviran de base per al nostre estudi. Com ja s'ha dit, tots aquests conceptes pertanyen a camps semàntics relacionats amb la vida de cada dia: alimentació, botànica, estris usuals (d'armament, de mesura, de cuina), numismàtica, oficis o càrrecs, pelleteria, tèxtil, viticultura i zoologia.⁸ De tots aquests camps semàntics els més productius a l'hora de trobar afinitats lexemàtiques, és a dir, paraules que parteixen del mateix lexema i que es configuren amb les variants fonètiques i gràfiques pròpies de cada llengua, han estat els de zoologia i els d'oficis o càrrecs.

A banda d'aquests 59 conceptes que trobem en les tres llengües, en el nostre corpus també en tenim 94 que apareixen en aragonès i castellà, 40 que apareixen en aragonès i català i nou que apareixen en català i castellà, però, de moment, no els tractarem.

7. Ja s'han esmentat en la nota 2 les dificultats per fer la distinció entre formes patrimonials i préstecs en llengües tan properes geogràficament. Germà Colón (1967: 214), parlant de la manera d'esbrinar quins elements del lèxic espanyol provenen del català, diu que «disponemos de varios criterios —lingüísticos, geográficos, cronológicos, etc.—», i que «el grado de certeza a que lleguemos será mayor cuando más criterios sean aplicables a una determinada voz».

8. Si bé alguns d'aquests camps (botànica, numismàtica, tèxtil, zoologia, etc.) semblen més propicis a aportar lèxic terminològic, en el nostre corpus això succeeix ben poques vegades (*clergue*, *escrivà*). Majoritàriament, els mots d'aquestes àrees temàtiques formen part del lèxic comú, no pas del lèxic especialitzat.

COINCIDÈNCIES I DIVERGÈNCIES LEXEMÀTIQUES

Coincidències

En el nostre corpus, l'afinitat de lexemes entre català, aragonès i castellà per expressar els mateixos conceptes és molt alta. De les 59 ocurrences que tenim d'un mateix concepte en les tres llengües, 52 (el 88,1%) presenten el mateix origen i, per tant, comparteixen el mateix lexema amb la variant formal pròpia de cadascuna, tot i que, en alguns casos, en una mateixa llengua trobem dues formes per al mateix concepte, una que comparteix lexema amb les altres i una altra que no.

Divergències

De moment, ens centrarem en l'observació de les divergències i en la seva quantificació. Primerament, cal dir que en cap dels 59 casos del nostre corpus no hi ha divergència entre les tres llengües, les divergències lexemàtiques sempre es produeixen entre una llengua enfront de les altres dues.

Així trobem que entre el **català** i l'**aragonès** els lexemes per a un mateix concepte són diferents en deu dels 59 casos (el 16,9%); quatre dels quals també tenen, però, en aragonès, una forma sinònima coincident amb la catalana.

CATALÀ	ARAGONÈS	CATALÀ	ARAGONÈS
<i>ordi</i>	<i>cevada</i>	<i>bestiar</i>	<i>ganado</i> (també <i>bestiar</i>)
<i>gerra</i>	<i>tinaja</i>	<i>porch</i>	<i>tocino</i> (també <i>puerco</i>)
<i>fuster</i>	<i>carpentero</i>	<i>moltó</i>	<i>carnero</i>
<i>drap</i>	<i>panno</i>	<i>vedell</i>	<i>becerro</i> (també <i>ternera</i>)
<i>anyell</i>	<i>cordero</i>	<i>ca</i>	<i>perro</i> (també <i>can</i>)

Entre el **català** i el **castellà** els lexemes per a un mateix concepte són diferents en 9 dels 59 casos (15,2%); però tres també tenen en castellà una forma sinònima coincident amb la catalana.

CATALÀ	CASTELLÀ	CATALÀ	CASTELLÀ
<i>ordi</i>	<i>cevada</i>	<i>bestiar</i>	<i>ganado</i>
<i>gerra</i>	<i>tenaja</i>	<i>porch</i>	<i>tocino</i> (també <i>puerco</i>)
<i>fuster</i>	<i>carpentero</i>	<i>moltó</i>	<i>carnero</i>
<i>drap</i>	<i>panno</i>	<i>fust / fusta</i>	<i>madera</i> (també <i>fuste</i>)
<i>anyell</i>	<i>cordero</i> (també <i>annino</i>)		

I, finalment, entre l'**aragonès** i el **castellà** trobem que només en sis dels 59 casos (10,1%) són diferents els lexemes per a un mateix concepte. A més a

més, en alguna de les dues llengües, tots tenen una forma sinònima coincident amb l'altra llengua.

CASTELLÀ	ARAGONÈS	CASTELLÀ	ARAGONÈS
<i>madera</i> (també <i>fuste</i>)	<i>fust</i>	<i>ganado</i>	<i>bestiar</i> (també <i>ganado</i>)
<i>soldo</i>	<i>loguero</i> (també <i>sueldo</i>)	<i>canes</i>	<i>perro</i> (també <i>can</i>)
<i>anninos</i> (també <i>corderos</i>)	<i>cordero</i>	<i>vecerro</i>	<i>ternera</i> (també <i>beçerro</i>)

Observem, en la taula següent, com la major part de les vegades les divergències són del català respecte de l'aragonès o del castellà, mentre que entre l'aragonès i el castellà hi sol haver coincidència.

CATALÀ	ARAGONÈS	CASTELLÀ
ordi (ll. HORDEUM)	cevada	cevada (ll. CIBATA)
gerra (àrab, GÁRRA)	tinaja	tenaja (ll. TINA)
fuster (ll. FUSTIS)	carpentero	carpentero (ll. CARPENTARIUS, der. celtolat. CARPENTUM)
drap (ll. DRAPPUS)	panno	panno (ll. pannus)
anyell (ll. AGNELLUS)	cordero	cordero / annino (ll. vulg. *CORDARIUS, der. del ll. CORDUS)
bestiar (ll. BESTIA)	ganado / bestiar	ganado (del part. de ganar)
porch (ll. PORCUS)	tocino / puerco	tocino / puerco (ll. TUC CETUM)
moltó (celta, MOLTON-)	carnero	carnero (ll. [AGNUS] CARNARIUS [cordero] de carne)
vedell (ll. VITELLUS)	becerro / ternera	vecerro (d'org. desconegut)
ca (ll. CANIS)	perro / can	can (ll. CANIS)
fust / fusta (ll. FUSTIS)	fust	fuste / madera (ll. MATERIA)

La taula que segueix ens mostra els percentatges de divergències lexemàtiques entre llengües segons el nostre corpus:

català – aragonès	16,9%
català – castellà	15,2%
aragonès – castellà	10,1%

De la taula anterior, però, se n'han de matisar alguns termes o, si més no, s'han de relativitzar.

Ordi - Cevada

Si bé en el nostre corpus tenim *ordi* en català i *cevada* per a l'aragonès i el castellà, segons Coromines el castellà antic utilitzava més la paraula *ordio* que *cevada*, paraula que, amb el temps, va anar substituint la primera (DCECH: sv. *ordio*).

De fet, en el CORDE, entre els anys 1200 i 1350, tenim 208 casos de *ordio* per només 47 de *cevada*. En aragonès, en aquesta època, també es troba documentada la paraula *ordio*, almenys en *Vidal Mayor* i en els *Fueros de Aragón*.

Gerra - Tinaja

En català també tenim la paraula *tenalla* que, igual com *tinaja*, prové del llatí *TINA*, referida a *gerra*, de l'àrab *GÁRRA*, però només la trobem en la part occidental del nord de l'Ebre, part propera a l'Aragó (DECat: sv. *tenalla*).

L'atles *ALEANR* (làmina 1.010), a propòsit de *Tinaja*, assenyala en una localitat de Terol, tocant a Catalunya (Te 202) la paraula *gerra*.

Sembla, doncs, que la paraula *gerra* utilitzada en tot l'àmbit català penetra a l'Aragó i que la paraula *tinaja* utilitzada a l'Aragó penetra en terres catalanes sota la forma de *tenalla*.

*Anyell - Cordero*⁹

En català no hem trobat cap cas de *corder*, sempre trobem el mot *anyell*, però Coromines (DECat: sv. *corder*) remarca que *corder* no és pas castellanisme i que des d'antic està arrelat en el català occidental, inclòs el valencià; de fet, la part més propera a l'Aragó.

L'*ALEANR* (làmina 688), a propòsit de *cordero*, marca la forma catalana *cordé* en nou localitats d'Osca, Saragossa i Terol, però totes just a tocar la frontera amb terres catalanes.

Al *CICA*, en l'època que ens ocupa, trobem deu ocurrences d'*anyell*, però només una de *corder*, en el *Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina*, població de la província d'Alacant. Per contra, al CORDE hi ha 263 ocurrences de *cordero* i cap d'*añino*.

Porc - Tocino

Pel que fa al binomi *porc* i *tocino*, el primer que cal preguntar-se és si l'objecte referenciat és el mateix, ja que inicialment *porc* s'utilitzava per mencionar

9. Es podria considerar que *anyell* és el *corder* abans de complir un any, però els diccionaris donen els dos mots com a sinònims.

l'animal viu i *tocino* per esmentar-ne la carn o cansalada. Segons Coromines (*DCECH*: sv. *tocino*), la utilització del mot *tocino* per referir-se a l'animal viu fou motivada pel fet que *porc* començà a ser un nom despectiu per alludir a persones brutes i deixades. De fet, la paraula *tocino* no ha estat mai pròpiament catalana, com ho indica la seva terminació *-ino*, i sembla que podria haver arribat a Catalunya a través de l'aragonès: «hoy se emplea *tocino* como nombre del animal vivo en algunos puntos de Aragón (desde donde pudo pasar a Catalunya, siempre pronunciado castellanamente en *-ino*, nunca **tocí*, pues el vocablo no ha sido nunca genuino en catalán» [*DCECH*, sv. *tocino*].¹⁰

A l'*ALEANR* es registra en dues localitats d'Osca, tocants a Catalunya, la paraula *porc* enfront de *tocino* o d'altres nomenclatures (*latón*, *gorrino*, *cerdo*, etc.) que es troben a la resta d'aquesta província.

Al *CICA* trobem força vegades la paraula *porch* (també referint-se a la carn), anterior al segle xv, i cap vegada la paraula *tocino*. Al *CORDE*, *tocino* surt 12 vegades amb els dos significats, mentre que *puerco* surt 475 vegades.

Moltó - Carnero

Segons diu Coromines (*DECat*: sv. *moltó*), «L'àrea del mot [moltó] ha coincidit sempre amb la de la llengua més o menys perfectament. Hi ha un parell de testimonis arcaics en textos de llengua castellana (arag. S XII, Li de Alex., 100), però semblen ser manlleus del català». Notem que aquest parell de casos en llengua castellana corresponen a un document aragonès del s. XII i al *Libro de Alexandre*, que documenta *moton* en l'edició de León (finals del s. XIII o principis del XIV) i *molton* en l'aragonesa (s. XV).

Aquest cas, ja l'havia estudiat Menéndez Pidal (1980: 395) a *Orígenes del español*, on diu:

La voz *carnero*, usual en Aragón, se ve substituida por *moltó* en Cataluña, y esta última voz aparece usada en los diplomas de Obarra, monasterio situado en la zona oriental de Ribagorza, que habla catalán; es decir, *moltón* llega hasta el límite mismo del catalán [...]. Pero observamos que ya dentro de Aragón, en el Sobrarbe oriental, en los diplomas del monasterio de San Victorián, alternan los dos vocablos [...]. Se ve que *moltón* tendía a propagarse por Aragón [...].

D'altra banda, l'*ALEANR* registra el vocable *moltó(n)* en lloc de *carnero* en vuit localitats aragoneses, totes, però, a l'extrem oriental d'Osca i Terol, just a la frontera amb Catalunya.

10. Nosaltres tenim *tocino* només en les *Cartes de l'Infant Pere*, i com és lògic per la finalitat de les cartes, sempre referint-se a la carn de l'animal. Per contra, el mot *porc*, el trobem en el *Fuero de Teruel* i referint-se a l'animal. En castellà, en el *Fuero de Baeza*, trobem *puerco* i *tocino* en una mateixa llista, cosa que indica que eren dos conceptes diferents, però, en ser en una llista, no hi ha context per poder saber a què es refereixen.

Al *CICA* trobem *moltó*, però no *carner(o)*; en canvi al *CORDE* trobem *carnero*, però no *moltó(n)*.

Vedell – Becerro – Ternera

En l'*ALEANR* trobem, en la làmina 655 corresponent a *becerro*, que aquest mot alterna amb *ternero* en algunes parts de l'Aragó. Però, en algunes localitats d'Osca, Saragossa i Terol, de nou totes tocant la frontera amb Catalunya, s'usa el mot *vedell*, en alguna de les seves diverses formes. A l'*ALC*, en la làmina *Els vedells*, s'observa que només a la localitat de Graus, a la comarca de la Ribagorça, en l'anomenada Franja Aragonesa, apareix el mot *becerro*.

Ca – Perro

Segons Coromines (*DCECH*: sv. *perro* i *can*), *perro* es «vocablo exclusivo castellano» i que «en español *perro* aparece h. el año 1200, gana rápidamente terreno a su competidor [*can*], y lo relega desde el s. xiv a la categoría de palabra anticuada...». Nosaltres hem trobat aquest mot en un text aragonès (el *Fuero de Teruel*) de la segona meitat del s. XIII. Caldrà ampliar el corpus i veure si *perro* apareix en d'altres textos aragonesos.

Fust – Fusta – Madera

En català, la forma *fusta* predomina sobre la forma *fust*, així ho diu Coromines i ho confirma el *CICA*. En castellà, en el *CORDE* trobem tant la forma *fuste* com la forma *fusta*, i també la paraula *madera*.

Observem que en molts casos trobem mots d'una llengua a l'àrea fronterera de la llengua veïna. Pel que fa al català i a l'aragonès, moltes de les paraules d'una llengua que es troben en l'altra ho fan només en localitats frontereres, mai en tot el territori. Per altra banda, observem que hi ha mots d'una llengua que no comparteixen lexema amb les altres llengües, però que tenen sinònims que sí que el comparteixen. Es tracta de mots que, encara que no hagin sortit en el nostre corpus, ens consta que apareixen en altres textos de la mateixa època. Tot això ens fa relativitzar les nostres dades i ens apunta la necessitat d'augmentar el corpus, però, sobretot, d'estructurar-lo en àrees geogràfiques petites, de manera que es pugui anar dibuixant un atlas lingüístic del lèxic de l'edat mitjana a partir dels textos. No cal dir que aquests han de ser de caire col·loquial i local, allunyats del tipus literari o culte.¹¹

11. Ja Bernard Pottier (1962: 241), en el seu article «Geografía dialectal antigua», argumenta que «el que quiera seguir un desarrollo lingüístico determinado, por fuerza ha de acudir a los

Per la seva part, Germà Colón (1976: 53-61 i 85-94), en el seu llibre *El léxico catalán en la Romania*, i en l'article publicat recentment dins *Orígenes de las lenguas romances en el reino de León, siglos IX-XII* (Colón 2004: 403-424), amb la finalitat de demostrar la filiació del català a l'àrea de l'anomenat galloromànic enfront de la del castellà, atribuït a l'àrea de l'anomenat iberoromànic, fa un estudi contrastiu entre aquestes mateixes tres llengües, a partir de la llista que va exposar Jud (1925) en el seu treball *Problèmes de géographie linguistique romane*. La llista té 24 paraules i en l'article en cap moment no es diu com va ser confeccionada. Jud resalta, però, que està molt lluny de ser completa i que està feta amb la intenció d'assenyalar les divergències entre l'iberoromànic, representat pel castellà, i l'italià i el francès. Colón, en el capítol «Un ensayo a cuatro columnas» del llibre esmentat, presenta la llista de Jud, que està en italià, francès i castellà, acarant-la amb la del català, i, en el capítol «El aragonés y el catalán» del mateix llibre, hi afegeix la llista dels mots en aragonès. Però en la llista de Colón, no es diu mai d'on surten els mots catalans i de quina època són. De fet, Colón (2004: 409-410) en el seu article sobre «La división del romance hispánico» dona la mateixa llista però amb alguns canvis en la columna del català (*tros = tros*, *pedaç; preguntar = demanar; buscar = cercar, buscar*); canvis que no justifica en cap moment.¹²

El resultat de la llista de Colón, pel que fa a les tres llengües que aquí ens ocupen, és el següent:

CATALÀ	ARAGONÈS	CASTELLÀ
cosí	primo	primo
germà	hermano	hermano
nebot	sobrino	sobrino
estiu	verano	verano
vespre	tarde	tarde
matí	maynnana	mañana

documentos no literarios; los cuales, a pesar de no ofrecer una garantía total, son, sin embargo, más fidedignos», i més endavant remarca que «solo tendremos en cuenta los textos que llevan fecha segura y localización precisa».

12. Per contra, a l'article «El aragonés y el catalán» (Colón 1976: 85) sí que s'especifica la procedència dels mots aragonesos: Tomás Navarro, *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, Syracuse University, 1957. Vidal Mayor, *Traducción aragonesa de la obra In Exelcis Dei The-sauris de Vidal de Canellas*, Gunnar Tilander ed., vol. III, Vocabulario, Lund, 1956. *Los Fueros de Aragón. Según el manuscrito 458 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Lund, 1937. *El Fuero de Teruel*, Max Gorosch ed., Stockholm, 1950. Juan Fernández de Heredia, *La gran Crónica de España. Libros I-II. Edición según el manuscrito 10133 de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Regina af Geijerstam ed. Uppsala, 1964. Bernard Pottier, «Étude lexicologique sur les inventaires aragonais», en *Vox Romanica*, X, 1948-1949: 87-219.

CATALÀ	ARAGONÈS	CASTELLÀ
paella	sartán	sartén
llit	leito	cama
ocell	ave/passarica	ave/pájaro
gos	can/perro	perro
prona	—	ciruela
mantega	manteca	manteca
tros	pieça/pedaço/troz	pedazo
gris	pardo/griso	pardo
calent	calient	caliente
massa	de más	demasiado
prendre	prender/tomar	tomar
voler	querer	querer
pregar	—	rezar
preguntar	demandar/preguntar	preguntar
cercar/buscar	buscar/cercar	buscar
arribar	aplegar/plegar/arribar	llegar
parlar	fablar/faular	hablar
menjar	comer	comer

Les divergències lexemàtiques entre les tres llengües tractades en la taula de Germà Colón són les següents:¹³

— Entre el **atalà** i l'**aragonès** hi ha divergència de lexemes en 18 dels 22 casos (81.8%), encara que en quatre casos l'aragonès presenta una variant sinònima coincident amb el lexema català.

— Entre el **atalà** i el **castellà** la divergència es produeix en 17 casos dels 22 totals (77.2%).

— Entre l'**aragonès** i el **castellà**, hi observem 8 casos dels 22 (36.3%) de divergència, però d'aquests vuit n'hi ha sis en els quals l'aragonès presenta una variant sinònima coincident amb la castellana.

Això ens permet comparar els nostres resultats amb els de la taula de G. Colón.

13. Dels 24 casos de la taula descartem els dos que no tenen equivalència en aragonès: *prona* i *pregar*.

	<i>Taula Torruella</i>	<i>Taula Colón</i>
català - aragonès	16,9%	81.8%
català - castellà	15,2%	77.2%
aragonès - castellà	10,1%	36.3%

Si bé els percentatges de les dues taules són força diferents, segurament per la poca quantitat de corpus que s'ha utilitzat en els dos casos, sí que coincideixen les tendències: graus semblants de divergències entre el català i l'aragonès, i el català i el castellà (una mica menys en el segon cas), i un grau molt més petit de divergència entre l'aragonès i el castellà.

Pel que fa a l'afinitat lexemàtica entre les diferents llengües que tractem, el nostre petit corpus —i cal remarcar l'adjectiu «petit»— corrobora la idea ja expressada per Germà Colón (1976: 85) que «en la Edad Media, por lo que se refiere al vocabulario, las soluciones aragonesas eran muy cercanas a las del castellano», tot i que hi ha divergències.

Però, en aquest aspecte, els resultats dels dos treballs són ben diferents, ja que en la nostra taula trobem 52 casos dels 59 totals en què el mateix lexema és compartit en les tres llengües, mentre que en la taula d'en Colón només 5 casos dels 22 totals comparteixen el mateix lexema totes tres.

Així, doncs, els còmputos de les coincidències, considerant els casos en què en les tres llengües s'utilitza el mateix lexema (almenys en una de les variants sinònimes, si n'hi ha), són els següents:

<i>Coincidències lexemàtiques</i>	<i>Taula Torruella</i>	<i>Taula Colón</i>
català - aragonès - castellà	88,1%	22,7%

Aquestes diferències no ens han de sorprendre perquè, tal com ja ho hem dit al començament, caldrà analitzar corpus més extensos per poder establir percentatges més fiables. Nous estudis i, sobretot, l'ampliació tant en quantitat com en varietat dels corpus analitzats han de donar la pauta per saber quina de les dues xifres és més real i poder establir percentatges més fiables.

En el futur, els corpus per a aquests tipus de treballs hauran d'estar estructurats per èpoques, per àrees geogràfiques i per tipologies textuals, per poder dibuixar la composició dels lèxics en les seves coordenades diacronicogeogràfiques.

Caldrà complementar les dades obtingudes en els corpus amb les extretes de la utilització de diccionaris històrics i d'atles lingüístics. Encara que, malauradament, el lèxic que cobreixen aquests últims és limitat i del segle xx, per la qual cosa hauran de cobrir les seves mancances amb les dades dels textos.

De fet, per estudiar l'abast temporal i la distribució geogràfica dels lèxics de les diferents parles peninsulars i la relació entre ells, caldrà treballar amb

corpus de textos de registres propers a la parla viva i espontània, estructurats en àrees molt petites sobretot en les zones políticament frontereres. Creiem que els furs i altres documents del mateix caire poden ser una bona font, ja que es troben en moltes localitats i aporten una gran riquesa de lèxic del dia a dia.

Només així ens podrem aproximar al coneixement del desenvolupament dels lèxics medievals no només en les diferents llengües peninsulars, sinó en les diverses etapes diacròniques i en les distintes àrees geogràfiques.

JOAN TORRUELLA
ICREA-Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALC = GRIERA 1964: Antoni Griera, *Atlas lingüístic de Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, Inst. Int. de Cultura Romànica, 8 vol.
- ALEANR = ALVAR *et alii*. 1979-1980: Manuel Alvar *et alii*, *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*, Saragossa, 12 vol.
- ALVAR 1953: Manuel Alvar, *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- ANYÓ GARCIA 2001: Vicent Anyó Garcia (estudi i transcripció de), *El primer Manual de Consells de la ciutat de València (1306-1326)*, València, Ajuntament de València.
- CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*, Joan Torruella (dir.), <http://seneca.uab.es/sfi/cica>, 2006.
- COLÓN 1967: Germà Colón, «Catalanismos», *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, tom II, 193-238.
- 1976: Germà Colón, «El aragonés y el catalán», dins *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, 85-94.
- 1976: Germà Colón, «Un campo semántico», dins *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, 53-61.
- 1989: Germà Colón, «El léxico catalán y el léxico español: su estudio contrastado», dins *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel, 59-84.
- 2004: Germà Colón, «La división del romance hispánico», dins *Orígenes de las lenguas romances en el Reino de León, siglos IX-XII*, vol. I, Lleó, Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro», Caja España de Inversiones, Archivo Histórico Diocesano, 403-424.
- CORBERA 2003: Jaume Corbera, «KOPPELBERG, Stephan (1998): Untersuchungen zum lateinischen Erbwortschatz des Katalanischen. Aspekte der Klassifizierung und Differenzierung im Verhältnis zu Gallo- und Hispanoromania», *ressenya a Estudis Romànics*, XXV, 2003: 375-377.
- CORDE = Real Academia Española: *Banco de datos (CORDE)*. *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es>, 2006.
- Corpus del Español*, Mark Davies (dir.), <http://www.corpusdelespanol.org>, 2006.
- COROMINAS/PASCUAL 1980-91: Joan Corominas / José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid, Gredos.

- COROMINES 1980-2001: Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona, Curial.
- FORT CAÑELLAS 1986: Maria Rosa Fort Cañellas, *Relación del léxico catalán con el aragonés en documentación primitiva aragonesa*, Saragossa, Diputación General de Aragón.
- FRAGO GRACIA 1999: Juan Antonio Frago Gracia, «El *Fuero* de Cuenca: lengua, cultura y problemas del romanceamiento», *BRAE*, LXXIX, 1999, 319-354.
- GIRONA I LLAGOSTERA 1933-34: Daniel Girona i Llagostera (ed.), «Itinerari de l'infant Pere (després Pere III) (1319-1336)», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XVIII, 1933, 336-356, i vol. XIX, 1934, 81-262.
- GOROSCH 1950: Max Gorosch (publicado por), *El Fuero de Teruel*, Estocolm.
- JUD 1925: Jakob Jud, «Problèmes de géographie linguistique romane», *Revue de Linguistique Romane*, I, 181-236.
- KOPPELBERG 1998: Stephan Koppelberg, *Untersuchungen zum lateinischen Erbwortschatz des Katalanischen. Aspekte der Klassifizierung und Differenzierung im Verhältnis zu Gallo- und Hispanoromania*, Münster, Nodus Publikationen.
- LLEAL 1990: Coloma Lleal, *La formación de las lenguas romances peninsulares*, Barcelona, Barcanova.
- MARTINES 1999a: Josep Martines, «La proximitat lèxica entre el català i l'aragonès a propòsit de *bard, brull, caragina* i *xafardejar*», dins *Estudios y rechiras arredol d'a luenga aragonesa y a suya literatura – Autas d'a I trobada (Uesca, 20-22 de febrero de 1977)*, Francho Nagore Laín, Francho Rodés Orquín y Chesús Vázquez Obrador (eds.), Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses y Publicazións do Consello d'a Fabla Aragonesa, 249-277.
- 1999b: Josep Martines, «Dues petites aportacions al lèxic de la ramaderia», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, tom LXXV, Germà Colón i José Sánchez (a cura de), Castelló, 605-616.
- 2002: Josep Martines, «L'aragonés i el lèxic valencià. Una aproximació», *Caplletra*, 32, 157-201.
- MENÉNDEZ PIDAL 1980: Ramón Menéndez Pidal, *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid, Espasa Calpe.
- PENNY 2004: Ralph Penny, *Variación y cambio en español*, Madrid, Gredos.
- POTTIER 1962: Bernard Pottier, «Geografía dialectal antigua», *RFE*, XLV, 241-257.
- TERRADO PABLO 1991: Javier Terrado Pablo, *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses / Excma. Diputación Provincial de Terol.
- VICTOR ROUDIL 1962: Jean Marie Victor Roudil (Edición, Estudio y Vocabulario de), *El fuero de Baeza*, s'Gravenhage [La Haia], G. B. van Goor Zonen's U.M.N.V.

